

УДК 341.43

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.21>

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ З ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Грекул-Ковалик Т.А.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0003-4339-3927*

Торончук І.Ж.,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0003-3887-4750*

Грекул-Ковалик Т.А., Торончук І.Ж. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення у системі міжнародного захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

У статті здійснено комплексний аналіз Керівних принципів з питань внутрішнього переміщення як універсального міжнародного стандарту захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Наголошено, що в умовах стрімкого зростання масштабів внутрішнього переміщення, спричиненого збройними конфліктами, політичною нестабільністю, масовими порушеннями прав людини та природними катастрофами, особливої актуальності набуває питання удосконалення міжнародно-правових механізмів реагування та захисту внутрішньо переміщених осіб.

Розкрито історичні передумови та процес підготовки Керівних принципів, проаналізовано їхню структуру, юридичну природу, зміст основних положень, а також визначено їхнє місце у системі міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Встановлено, що Керівні принципи, хоча й мають рекомендаційний характер, набули значного авторитету в міжнародній практиці, оскільки поєднали норми різних галузей міжнародного права та стали основою для розробки національних законодавчих актів та регіональних договорів, зокрема Кампальської конвенції Африканського Союзу 2009 р.

Особливу увагу приділено аналізу наукових підходів українських і зарубіжних дослідників до розуміння сутності та значення Керівних принципів. Визначено, що їхнє прийняття стало важливим етапом у розвитку доктрини «responsibility to protect», оскільки відобразило перехід від традиційного принципу невтручання у внутрішні справи держав до концепції колективної міжнародної відповідальності за захист населення від грубих порушень прав людини. Досліджено роль Керівних принципів у формуванні сучасної системи міжнародного гуманітарного реагування, їх вплив на практику діяльності міжнародних організацій та національних інституцій у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб, зокрема в Україні.

Зроблено висновок, що Керівні принципи стали одним із ключових інструментів у формуванні нової парадигми міжнародної відповідальності держав за забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Вони поєднали норми міжнародного права прав людини, гуманітарного та права біженців, створивши мінімальний стандарт гуманітарного реагування, який продовжує впливати на міжнародну практику та розвиток національних механізмів захисту в умовах сучасних міграційних криз.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міжнародно-правовий захист, Керівні принципи ООН, «responsibility to protect».

Hrekul-Kovalyk T.A., Toronchuk I.Zh. Guiding principles on internal displacement in the system of international protection of the internally displaced persons' rights.

The article under studies carries out a complex analysis of the Guiding Principles on the issues of internal displacement as a universal international standard of the internally displaced persons' rights. It points out that in terms of the rapid growth of internal displacement (caused by armed conflicts, political instability, massive violations of human rights, and natural disasters), the issue of improving the international legal mechanisms for responding to and protecting the internally displaced persons is becoming particularly urgent.

The article reveals certain historical background and the process of developing the Guiding Principles, studies their structure, legal origin, the content of their key provisions, as well as determines their role within the system of international human rights law and international humanitarian law. In addition, the article ascertains that the Guiding Principles – though being of an advisory nature – have acquired a significant impact in international practice, since they have combined the norms from various branches of international law and laid the foundations for elaborating national legislative acts and regional treaties (like the 2009 Kampala Convention of the African Union).

Particular emphasis has been laid on the analysis of the Ukrainian and foreign scientists' approaches to understanding the essence and significance of the Guiding Principles. The article points out that the latter's perception has become an essential stage in developing the «responsibility to protect» doctrine, as it has reflected the transition from traditional non-interference with the states' inner affairs to the concept of the collective international liability for the population's protection from severe human rights violations. Apart from that, the article studies the significance of the Guiding Principles in forming the present-day system of international humanitarian response, as well as the latter's affect on the activities of international organizations and national institutions in the field of protecting the inner replaced persons in Ukraine.

In conclusion, the article claims that the Guiding Principles have come to be the basic tools for making up a new paradigm of states' international liability for providing the rights of the internally displaced persons. They have combined the norms of international human rights law, humanitarian law, and refugee law, thus setting up a minimum standard for humanitarian response that keeps influencing the international practice and development of national protection mechanisms in terms of today's migration crises.

Key words: inner displaced persons, international legal protection, UN Guiding Principles, «responsibility to protect».

Актуальність теми дослідження. Зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) унаслідок збройних конфліктів, політичної нестабільності та природних катастроф актуалізує питання належного міжнародно-правового захисту цієї вразливої категорії населення. У ситуації, коли національні правові системи часто не спроможні забезпечити ефективний захист прав ВПО, особливого значення набувають універсальні міжнародні стандарти, серед яких «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення» (далі – Керівні принципи) посідають центральне місце. Документ, ініційований Френсісом М. Денгом і схвалений Комісією ООН з прав людини в 1998 р., став важливим кроком у формуванні нової парадигми міжнародної відповідальності держав за захист населення всередині їхніх кордонів. Незважаючи на необов'язковий характер, Керівні принципи відіграють роль практичного інструменту у сфері захисту прав ВПО, що робить їх дослідження надзвичайно актуальним у контексті сучасних глобальних викликів, зокрема й в умовах повномасштабного військового вторгнення росії на територію України.

Мета статті полягає в аналізі змісту та правової природи Керівних принципів як міжнародного стандарту захисту прав ВПО.

Ступінь наукової розробки проблематики. Проблематика міжнародно-правового захисту прав ВПО перебуває у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, проте залишається недостатньо комплексно висвітленою в аспекті аналізу Керівних принципів як універсального міжнародного стандарту. Серед українських учених питання правового становища ВПО досліджували І. Галіахметов, який розкрив змістові характеристики прав ВПО та приймаючих громад [1]. Проблема концепції «responsibility to protect», яка безпосередньо пов'язана з еволюцією ідей, покладених в основу Керівних принципів, аналізували Є. Каташинський, О. Нігреєва та Г. Христова [3; 7]. У зарубіжній науковій літературі питання захисту ВПО отримало ґрунтовне

висвітлення у працях К. Д'Орсі [9], Х. Козера [11], Д. Корна [10], П. Орчарда [12], А. Седроне [8], К. Фуонг [13] та інших.

Попри наявність значної кількості досліджень, у сучасній доктрині міжнародного права все ще бракує узагальнюючих праць, які б комплексно розкривали зміст Керівних принципів як міжнародного мінімального стандарту захисту прав ВПО, визначали юридичну природу, роль у формуванні нових правових норм і вплив на національні механізми реалізації їхніх прав. Саме ці аспекти становлять наукову новизну та спрямованість даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Після призначення Френсіса М. Денга¹ в 1992 р. представником Генерального секретаря з питань ВПО, Комісія з прав людини та Генеральна Асамблея ООН попросили його провести дослідження щодо статусу ВПО у міжнародному праві. Основна мета дослідження полягала у створенні відповідної основи для поліпшення захисту цієї вразливої категорії населення та надання їй допомоги [12, р. 292].

Прохання міжнародних інстанцій викликало багато критики через те, що запланована розробка нового комплексу принципів могла підірвати ефективне виконання вже існуючих норм. Однак Ф.М. Денг наголосив на тому, що режими захисту, які існували наприкінці минулого століття та вже адаптувалися до конкретних вразливих груп (жінки, діти, особи з інвалідністю), не забезпечували захист інших категорій, у тому числі ВПО, які потребували захисту за допомогою інструментів, що відповідали б їхнім особливим потребам [10, р. 89].

Як наслідок, у 1996–1997 рр. було опубліковано два аналітичні звіти. Один із них виконаний австрійським урядом у співпраці з проф. Мандредом Новаком², інший – американським експертом Робертом Голдманом³. За допомогою команди вчених-юристів під головуванням проф. Вальтера Келіна⁴ згадані аналітичні звіти проаналізували й об'єднали [1, с. 65]. Так в історії міжнародного співтовариства з'явилися тридцять Керівних принципів, що були прийняті Комісією з прав людини в 1998 р. [4].

На думку Роберти Коен, спеціалістки з прав людини, гуманітарних питань і питань біженців та радниці представника Генерального секретаря з питань ВПО Ф.М. Денга, існує чотири основні причини, які можуть пояснити появу Керівних принципів [8, р. 40]. Насамперед, міжнародне співтовариство почало більше усвідомлювати, що проблема ВПО поступово переростала в проблему глобальної безпеки, що призвело до підвищення нестабільності не тільки на регіональному рівні, а й на міжнародному. По-друге, зміна поняття суверенітету, що вплинула на його сутність, зумовила появу концепції «responsibility to protect» («R2P» чи «RtoP»). Зауважимо, що сталого перекладу на українську мову концепція не отримала й по сьогодні. Зокрема, в науковій літературі можна зустріти різні варіації: «відповідальність із захисту», «відповідальність за захист», «зобов'язання щодо захисту», «обов'язок захищати» або «обов'язок захистити» [6; 7, с. 43]. Разом з тим, суть концепції єдина та полягає в тому, що держава несе первинну відповідальність за захист населення, яке перебуває на її території, водночас через неспроможність виконати свій обов'язок (наприклад, через відсутність можливостей або політичної волі), відповідальність за захист покладається на міжнародне співтовариство [3, с. 142]. Третя причина пов'язана зі зростаючою статистикою переміщень, у тому числі, тривожним збільшенням кількості ВПО. І четверта причини впливає з інституту притулку та його безпосередньої залежності від явища переміщення. Мається на увазі те, що чим більше ВПО знаходять безпечне місце для переселення у своїх країнах, тим менше потенційних біженців шукатимуть притулку в приймаючих країнах. Таким чином, на думку Р. Коен, всі ці причини сприяли виникненню так званої нової (*місії, що формується* – Т. Г.–К.) міжнародної відповідальності [8, р. 40].

Керівні принципи базуються на переформулюванні конкретних норм, викладених у міжнародному праві правах людини, гуманітарному праві та праві біженців, які застосовуються в конкретних випадках щодо внутрішнього переміщення [8, р. 41]. Сам документ вважається міжнародним

¹ Френсіс М. Денг – представник Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішньо переміщених осіб (1992 р. по 2004 р.).

² Манфред Новак – професор конституційного та міжнародного права і прав людини у Віденському університеті, австрійський експерт з прав людини, Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питань катувань (2004–2010 рр.).

³ Роберт Голдман – професор права Американського університету у Вашингтоні, директор факультету досліджень воєнних злочинів та співдиректор Центру прав людини та гуманітарного права Всесвітнього коледжу юридичних наук.

⁴ Вальтер Келін – професор міжнародного та конституційного права Бернського університету, міжнародний юрист з прав людини, активіст.

мінімальним стандартом захисту прав ВПО, оскільки охоплює всі етапи цього міграційного явища: початковий етап, саме переміщення та остаточне переселення [9, р. 84].

Керівні принципи складаються з різних тематичних розділів. Перший розділ, що охоплює 1–4 принципи, присвячений загальним положенням [4]. Зокрема, у принципах 1 і 4 закріплено право на недискримінацію, у принципі 2 підкреслюється універсальність і нейтральність документа та визначено основи його застосування для всіх суб'єктів незалежно від їхнього правового статусу, а у принципі 3 підтверджено головну відповідальність держави за захист переміщених осіб у межах її юрисдикції. Крім того, для захисту таких категорій, як діти, з акцентом на неповнолітніх без супроводу, вагітні жінки, особи з інвалідністю та люди похилого віку, у принципі 4 передбачено визнання їхніх особливих потреб [8, р. 41].

Розділ другий (принципи 5–9) присвячений положенням, що стосуються захисту від переміщення [4]. Принцип 5 фіксує обов'язок усіх державних органів влади та міжнародних організацій виконувати покладені на них зобов'язання за міжнародним, правом прав людини та гуманітарним правом, щоб запобігати переміщенню осіб. Особливо цінним, вбачаємо, принцип 6, адже вперше в документі ООН він закріпив право не бути свавільно (самоправно, протизаконно) переміщеним. Більше того, формулювання підпункту б) п. 2 цього принципу, що стосується заборони переміщення в ситуаціях збройного конфлікту, безпосередньо запозичене з абз. 2 ст. 49 Четвертої Женевської конвенції («Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 р.) та стало фундаментом принципу. Принцип 7 стосується обов'язків органів влади, які приймають рішення про переміщення, і, серед іншого, встановлює, що вони повинні забезпечити вивчення всіх можливих альтернатив, вжити всіх заходів для мінімізації негативних наслідків переміщення та надати переміщеним особам належне житло. Відповідно до принципу 8 переміщення має відбуватися без порушення прав людей на життя, гідність, свободу та безпеку, а принцип 9 покладає на держави зобов'язання захищати від переміщення народи й групи, тісно пов'язані зі своїми землями (корінні народи, національні меншини, селяни-скотарі тощо).

Найбільший розділ Керівних принципів – третій (принципи 10–23), стосується захисту під час переміщення та визначає права, які мають неабияке значення для ВПО [4]. Зокрема, документ закріплює право на життя (принцип 10), право на гідність і недоторканність (принцип 11), право на особисту свободу та безпеку й свободу пересування і вільного вибору місця проживання (принцип 12 та 14), заборона вербування переміщених дітей (принцип 13), право на захист від примусового повернення в небезпечні райони, що аналогічне принципу non-refoulement (невидворення, невисилка, неவிдача), сформульованому в ст. 33 Конвенції ООН про статус біженців від 27 липня 1951 р. (принцип 15), право на отримання інформації про долю та місцезнаходження зниклих родичів (принцип 16), право на сімейне життя (принцип 17), право на достатній рівень життя, що включає продукти харчування, питну воду, базовий притулок, житло, належний одяг й основні медичні послуги (принцип 18), право на своєчасну медичну, психологічну й соціальну допомогу (принцип 19), право на визнання правосуб'єктності, видачу чи відновлення документів без додаткових умов та бюрократичних перешкод (принцип 20), право на власність (принцип 21), право на свободу думки, працю, участь в громадському житті, голосуванні та спілкуванні рідною мовою (принцип 22), право на освіту (принцип 23).

Четвертий розділ (принципи 24–27) присвячений гуманітарній допомозі [4]. Відповідно до принципу 24 гуманітарна допомога повинна бути неупередженою та недискримінаційною. Крім того, принцип 25 нагадує про першочерговий обов'язок держав надавати допомогу ВПО, а також вказує, що міжнародні гуманітарні організації можуть пропонувати допомогу, й такі пропозиції не слід розглядати як втручання у внутрішні справи держави, особливо якщо влада не може чи не хоче надати допомогу. Разом з тим, органи влади повинні сприяти транспортуванню гуманітарної допомоги та забезпечити вільний доступ до ВПО.

Нарешті, розділ п'ятий (принципи 28–30) стосується повернення, переселення та реінтеграції в ситуаціях, що виникають після переміщення [4]. У цьому контексті принцип 28 встановлює, що держави повинні надати всі можливі засоби для забезпечення добровільного повернення або переселення осіб, а також докласти всіх зусиль для полегшення їхньої реінтеграції. Окрім цього, принцип 29 зазначає, що ВПО, які повернулися додому або переселилися в інші регіони, не можуть зазнавати дискримінації через факт переміщення. Разом з тим, органи влади зобов'язані допомагати таким особам у поверненні їхнього майна або забезпечувати справедливую компенсацію, якщо його повернення неможливе, а також повинні забезпечити гуманітарним організаціям

вільний і безперешкодний доступ до ВПО для підтримки їх повернення, переселення та реінтеграції відповідно до принципу 30.

Загалом, при виборі формулювання Керівних принципів, був дотриманий чіткий критерій, який полягає в тому, що у першому абзаці принципів фіксується норма загального характеру, а в другому – переформулювання тієї самої норми, з акцентом на конкретне застосування правових приписів до ВПО [8, р. 42].

Хоча самі автори проєкту зазначали, що Керівні принципи були розроблені шляхом переформулювання чинного міжнародного законодавства, разом з тим, деякі експерти вважають, що цілий ряд принципів містить приписи, які виходять за межі існуючого на той час законодавства. Наприклад, науковиця Кетрін Фуонг стверджувала, що, зважаючи на те, що надзвичайно важко провести межу між простим переформулюванням існуючих норм та створенням нового законодавства, автори проєкту Керівних принципів фактично вийшли за межі існуючих міжнародних принципів [13, р. 60]. Зокрема, рішення про застосування положення про невидворення стосується ситуацій переміщення, що суперечило тогочасному загальному розумінню міжнародного права, згідно з яким воно застосовується лише у випадку перетину кордону [5, с. 116; 13, р. 60]. Більше того, дослідниця акцентувала увагу на тому, що, під час тлумачення чинного міжнародного законодавства у широкому розумінні, як у випадку з принципом 29, який стосується реституції або компенсації майна, Керівні принципи також можуть сприяти розробці нових правових норм у цій сфері [13, р. 60].

Що стосується основних положень, пов'язаних зі змістом Керівних принципів, то у зв'язку з тим, що ВПО, на відміну від біженців, – це особи, які залишили свої домівки, але ж не свою країну, вони мають право користуватися всіма правами та захистом, передбаченими для всіх громадян їхньої країни. Саме тому, на думку професора конфліктів, миру та безпеки Маастрихтського університету Халіда Козера, неможливо та навіть небезпечно застосовувати до них захист, наданий біженцям, оскільки це обмежує права, якими зазвичай користуються громадяни [11].

Хоча Керівні принципи не можна вважати обов'язковим правовим інструментом, однак вони використовуються національними, регіональними та міжнародними організаціями як основа для розробки нормативних рамок щодо захисту ВПО. Як приклад, наведемо хоча б процес розробки Кампальської конвенції. Так, на основі Пакту про безпеку, стабільність і розвиток в районі Великих озер (2008 р.), Протоколу про захист ВПО та надання їм допомоги та Протоколу про майнові права осіб, які повертаються, держави-підписанти Організації африканської єдності зобов'язалися імплементувати Керівні принципи в свої національні правові системи [2, с. 129]. Такий крок призвів до прийняття в Кампалі 23 жовтня 2009 р. Конвенції Африканського Союзу про захист і допомогу ВПО в Африці [2, с. 130].

Разом з тим, оскільки Керівні принципи були розроблені як переформулювання попередніх принципів міжнародного права, то їх можна оцінювати як мінімальні міжнародні правові стандарти захисту цієї вразливої категорії населення. Також документ можна розглядати як інноваційний інструмент з амбітною метою, який може стати особливо корисним у разі внутрішніх заворушень, у першу чергу ситуацій, що не досягають порогу, який визначає збройні конфлікти [13, р. 67]. Крім того, ще одна відмінна риса Керівних принципів виражається у їхній практичній спрямованості. Зокрема вони були розроблені як практичний посібник для використання на місцях не тільки державами, які мають справу з внутрішнім переміщенням, але й усіма іншими відповідними суб'єктами в цій сфері. Керівні принципи також виступають орієнтиром для оцінки рівня захисту, яким користуються ВПО в конкретних умовах [8, р. 43]. Зважаючи на позитивні сторони Керівних принципів, вони були визнані на міжнародному рівні як важливий крок у захисті ВПО. Разом з тим, Комісія ООН з прав людини наполегливо рекомендувала державам, агентствам ООН та іншим організаціям прийняти документ.

Керівні принципи не позбавлені й недоліків, що послаблюють документ з юридичної точки зору. До прикладу, К. Фуонг виділяє кілька проблемних питань. Зокрема права, які повинні бути надані особам з нацменшин, згадуються лише в принципі 9, що не сприяє їхньому належному захисту відповідно до норм міжнародного права. Питання безпечних зон взагалі не згадується в усьому документі, відповідно й не розглядається можливість створення безпечних зон у країні, де ВПО могли б шукати притулку [13, р. 65]. Проте, на думку дослідників проблем внутрішнього переміщення, найбільшим недоліком Керівних принципів залишається їх необов'язковий характер [8, р. 43].

Висновки. Керівні принципи, ініційовані Ф. М. Денгом й ухвалені Комісією ООН з прав людини в 1998 р., стали першим комплексним міжнародним документом, що визначив мінімальні стандарти захисту ВПО. Вони поєднали норми міжнародного гуманітарного, права прав людини та права біженців, адаптовані до особливих потреб ВПО, охопили всі етапи міграційного процесу всередині країни. Попри свій необов'язковий характер, Керівні принципи стали важливим практичним інструментом й основою для національних та регіональних нормативних актів. Їхнє прийняття знаменувало новий етап міжнародної відповідальності за захист осіб, переміщених усередині власної держави, та сприяло формуванню універсальних стандартів гуманітарного регування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галіахметов І.А. Змістова характеристика прав внутрішньо переміщених осіб та хост-територіальних громад. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 63–68. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/13-1.pdf>.
2. Грекул-Ковалик Т.А. Кампальська конвенція як приклад регіоналізації міжнародного права: передумови прийняття та загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 89: Право. Ужгород, 2025. Т. 4. С. 128–133. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/21-2.pdf>.
3. Каташинський Є.О., Нірєєва О.О. Концепція «responsibility to protect» як підстава для втручання у внутрішні справи держави. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 142–146. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/140790/137858>.
4. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб всередині країни. 1998 р. URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>.
5. Мішеніна А.С., Деркаченко Ю.В. Статус біженців в Україні та світі: загальний огляд. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис*, 2020. С. 113–119. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/3/22.pdf>.
6. Обов'язок захищати. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. Христова Г. Доктрина «R2P»: зобов'язання держави та міжнародної спільноти щодо захисту прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 42–52. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/APNU/Visnuk2014_77.pdf.
8. Cedrone A. The protection of Internally Displaced Persons in Africa: analysis of legal frameworks and States' practice. 2019. 128 p. URL: https://tesi.luiss.it/25325/1/633392_CEDRONE_ARIANNA.pdf.
9. D'Orsi C. Strength and Weaknesses in the Protection of Internally Displaced Persons in Sub-Saharan Africa. *Connecticut Journal of International Law*. 2012. Vol. 28. Issue 73. P. 73–114. URL: <https://www.researchgate.net/publication/353224544>.
10. Korn D.A. Exodus within borders: an introduction to the crisis of internal displacement. Washington: Brookings Institution Press, 1999. 147 p. URL: https://catalog.library.vanderbilt.edu/discovery/fulldisplay?context=L&vid=01VAN_INST:vanui&docid=alma991043252789903276.
11. Koser Kh. Internally Displaced Persons 1998–2013. URL: https://web.archive.org/web/20201108075658id_/https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:f7f5dde2-3510-414d-b584-0fa373cea24b/download_file?safe_filename=Internally%2BDisplaced%2BPersons.pdf&file_format=application%2Fpdf&type_of_work=Journal+article.
12. Orchard P. Protection of Internally Displaced Persons: Soft Law as a Norm-Generating Mechanism. *Review of International Studies*. 2010. Vol. 36. Issue 2. P. 281–303. URL: <http://www.jstor.org/stable/40783200>.
13. Phuong C. The International Protection of Internally Displaced Persons. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005. 318 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/257771576_Catherine_Phuong_The_International_Protection_of_Internally_Displaced_Persons_Cambridge_UK_Cambridge_University_Press_2005_318_pages_10000.